

YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA OG’ZAKI NUTQNI (INGLIZ TILI)O’STIRISH USULLARI

Rustamov Alijon Amonkulovich

*Toshkent kimyo-texnologiya instituti Yangiyer filiali
Umumiy fanlar va jismoniy tarbiya kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda ishlatiladigan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan, interfaol metodlar hamda yangi pedagogik texnologiyalari asosida og'zaki nutqni o'zlashtirish usullari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Ingliz tili, nutq, gapirish, tinglab tushunish, ichki nutq, ma'lumotlar, tinglash, xotira.

Ingliz tilida gapirish ham nutq faoliyatining turlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Gapirish orqali ma'lumot beriladi. U nutq faoliyati boshqa nutq faoliyati turlari bilan chambarchas bog'langandir. O'quvchida tinglab tushunish malakasi qanchalik yaxshi egallanilgan bo'lsa, gapirish ham shuncha tezlik bilan rivojlanadi, aks holda teskarisi bo'ladi. Inglizcha ma'lumotni qabul qila olgan o'quvchi ingliz tilida uni mazmuniga moslashtirib, ma'lumot beradi. O'quvchi mazmunni qabul qila olmasa, tushuna olmasa ma'lumot – javob qaytarishi qiyin. –Tinglab tushunishda qabul qilinib, idrok qilinib, ichki nutq sodir bo'lsa, gapirishda oldin ichki nutq, so'ng tashqi nutq yuzaga chiqadi. Ikkalasida ham talqin qilinadi, ichki nutq hosil qilinadi, lekin gapirishda oldin bo'lsa, tinglab tushunishda esa keyin hosil bo'ladi. Bu ichki nutqlarda tafakkur, xotira, idrok muhim o'rinda turadi. O'qish, gapirish bilan aloqador, unga bog'liqligi bor. O'quvchi o'qigan ma'lumot orqali gapiradi, ma'lumot beradi. U qancha ko'p o'qisa, shuncha gapirishi uchun ma'lumotga ega bo'ladi. Shu sababdan o'quvchi ichida, ovoz chiqarib, ovoz chiqarmay o'qib gapirish uchun ma'lumot to'playdi. O'qish – gapirish uchun ma'lumot manbaidir. O'quvchi yozuv orqali o'qigan, tinglagan, gapirgan materiallarini, ma'lumotini yozma ifodalaydi. O'quvchi uni yozma ifodalagan bo'lsa, uning esida yaxshi qoladi, yaxshi o'zlashtiradi. Yana qaytadan gapirish uchun xotirasida, yodida yaxshi qoladi. Yozuv ham gapirish ma'lumotini, materialini esda qolishiga yordam beradi. Yuqoridan ko'rinib turibdiki, gapirish faoliyati boshqa nutq faoliyatlari bilan aloqadadir. Qator tadqiqotlarning ma'lumotlariga ko'ra gapirish nutq umumiy hajmining 30 foizini, yozuv esa 9 foizini tashkil qiladi. Shuning uchun gapirish o'rta maktabda ingliz tilini o'qitishning eng muhim maqsadi hisoblanib, u monolog, dialog orqali amalga oshadi. O'rta maktab chet tili o'qitish dasturiga muvofiq gapirishni o'rgatish ham maqsad, ham vositadir. O'quvchi ingliz tilida gapirishni amalda qo'llay olishi maqsaddir, u gapirishni boshqa nutq faoliyatlarini o'rgatishda, o'rganishda yordamchi vositachilik qiladi. Ingliz tilida gapirishni o'rgatishni

qiyinchiliklari bor, ularni o‘qituvchi hisobga olishi zarur. Qiyinchiliklar ekstralingvistik, psixologik, lingvistik bo‘lishi mumkin.

Ekstralingvistik qiyinchiliklar:

1. Gapirishni kimgadir, nimagadir qaratilishi.
2. Gapirishda nutq vaziyati, holatini bo‘lishi, yaratilishi.
3. Vositalarning bo‘lishi.
4. Gapirish ehtiyoji bo‘lishi.
5. Gapirish sodir bo‘layotgan sharoitni xususiyati (sinf o‘quvchilarining 2 ga bo‘linganligi, sinf xonasining tayyorgarligi va boshqalar).
6. Gapirishda imo-ishoraning, harakatning qo‘llanilishi.

Psixologik qiyinchiliklar ham muhimdir. Psixolog I.A.Zimnyaya fikrni bayon qilishning qo‘zg‘ovchi, shakllantiruvchi, amalga oshiruvchi psixologik tuzilishini beradi. Nutqni shakllantirishda yana 2 ta: ma’no, mazmun yasovchi va shakllantiruvchi jummalarga ajratadi. Eng avvalo gapirish uchun stimul – rag‘batlantiruvchi undovchi omilning bo‘lishi, fikrning shakllanishiga olib keladigan ehtiyojdir, sababdir. Buning uchun tashqi va ichik ta’sir bo‘lishi zarur, unda ehtiyoj tug‘iladi. Psixologik nuqtai nazardan gapirish uchun til materiallarini bilish zarur, ular gapirishning mexanizmlari hisoblanadi. Tushunish, gapirish jarayonida, gapirish esa tushunish jarayonida shakllanadi. Gapirish nutq faoliyatining turi sifatida o‘rganilayotgan tilga va nutq turiga bog‘liq bo‘lmagan holda psixologik qiyinchilik tug‘diradi. Gapirish yana ikkita psixologik qiyinchilik bilan xarakterlanadi: fikrni bayon qilish, shaklni o‘ylab ko‘rishga imkon kamligi va ifodalashning bir onda sodir bo‘lishi. Gapirishning avtomatlashgan va avtomatlashmagan tomonlari ham psixologik qiyinchilik bilan bog‘liq. Tafakkur, xotira ham gapirishni o‘rgatishda muhim rol o‘ynaydi. Bularni rivojlanganligi gapirishni o‘rgatishga ta’sir qiladi. Gapirishni o‘rgatishda lingvistik qiyinchiliklar ham ta’sir qiladi.

1. gapirish uchun kerakli leksik, grammatik materialni, gapirish namunalarini to‘g‘ri tanlangan bo‘lishligi;
2. gapirish uchun zarur bo‘lgan leksik, grammatik materiallarning ma’nosi, mazmunidagi, qo‘llanishidagi qiyinchiliklar;
3. to‘g‘ri ohangda, ritmda, to‘g‘ri talaffuz qilishdagi (gapirishga ta’sir qiladigan) qiyinchiliklar;
4. nutq namunalarini, jummalarni qo‘llay olishdagi qiyinchiliklar.

Gapirishning yana quyidagi lingvistik qiyinchiliklarini ko‘rish mumkin:

1. gapirish adabiy tilda emas, jonli tilda sodir bo‘ladi;
2. gaplar, jumlar qisqa tuziladi: Have you? And you? How many books have you? One javobi kabilar.
3. qisqartirilgan shakllar keng qo‘llaniladi: don’t, won’t, I’ve, shan’t kabilar.
4. qisqartmalar keng qo‘llaniladi:

laboratory o‘rniga lab
microphone o‘rniga mike
matematics o‘rniga maths

Luqma tashlash, gap qisqartish (replikalar) ni keng qo‘llanilishi: Well, Hello, Why not, Hey kabilar Inglizcha gapirishni 2 xil: 1) monolog, 2) dialog shaklida amalga oshiriladi. Bu 2 xil shakldagi gapirishning o‘ziga xos xususiyatlari bor. Keyinchalik psixologlar tafakkur, xotirani hisobga olib tashabbusli nutq, taqlidiy nutq, tayyorlangan, tayyorlanmagan nutq turlariga ajratishadi. Hozirgi paytda metodik adabiyotlarda monologik, dialogik nutq shakllari ko‘p qo‘llaniladi. Tayyorlangan nutq deyilganda o‘quvchi tayyorlanishi uchun ma‘lum mavzu, vaqt berilishi, kerakli vositalar, so‘zlar, nutq namunalari oldindan o‘rgatilishi, uyda tayyorlanishi, tayanchlar bo‘lishi ko‘zda tutiladi. Tayyorlanmagan nutqni spontan nutq ham deyiladi. Bunda ilgari tayyorgarchilik ko‘rilmaydi. O‘rta maktab dasturi bo‘yicha o‘quvchi tayyorlanmagan nutqni egallashi kerak, lekin bunga tayyorlangan nutq asosida erishiladi. Tayyorlanmagan nutq: 1) o‘qituvchi bergan mavzusi yoki nutqiy vaziyat asosida gapirish, 2) o‘qilgan matn asosida gapirish, 3) tinglangan matn, nutq asosida gapirish, 4) o‘qilgan matnni muhokama qilishda gapirish, 5) chet el kishisidan sharh olish, 6) chet el kishisiga yordam berish kabi mashqlari orqali tashkil qilinadi [8]. Inglizcha gapirishga o‘rgatishning mazmuniga lingvistik, psixologik, metodik qismlar kiradi. Lingvistik qismga gapirish uchun zarur bo‘ladigan til va nutq materiallari, gap tuzilishlari, nutq namunalari kiradi. Bu materiallar tematika asosida tanlanishi zarur. Tematika qanday til materiallarini tanlashni belgilaydi. Lingvistik qism ustida to‘xtalganda ekstralingvistik elementlarni, imo-ishora, harakat va boshqa vositalarni ham yodda tutish zarur. Psixologik qismga gapirish malakalarini egallash kiradi. U reproduksiyadan, o‘rniga qo‘yish, o‘zgartirishdan, kengaytirishdan, qo‘shish, aralashtirishdan iboratdir. Reproduksiya o‘quvchi o‘qituvchidan yoki fonogrammadan eshitganni, tinglanganni aynan o‘zini qaytarishdir. O‘quvchi reproduksiyada qisman so‘zlarni almashtirishi mumkin. Masalan, o‘qituvchi This is a black pencil desa, o‘quvchi qaytarishda (reproduksiyada) This is a white pencil deb o‘zgartirishi mumkin. O‘zgartirishda so‘zlar, iboralarni o‘rni ham o‘zgartirilishi mumkin. Masalan, I live in Moscow. Sasha lives in Moscow. I ni Sasha bilan o‘zgartiriladi. Kengaytirishda esa nutq namunasi, gap, struktura kengaytiriladi.

Mas. I have a book.

I have an English book.

I have an interesting English book.

I have an interesting English book at home.

Qo‘shish – aralashtirishda til materiallari, nutq vositalari qo‘shilib gapiriladi. Masalan, sport temasida I am fond of...nutq namuna faollashtirishda o‘quvchi o‘zining sevgan sport mashg‘ulotini qo‘shib gapiradi. Metodik qismda gapirish metod,

usullarini, yo‘llarini qo‘llash tushuniladi. Bunda o‘quvchilar tayanlar, tayanch vositalardan foydalana olishlari muhimdir. Ularga tinglash, ko‘rish tayanchlari, so‘zlar, mazmun bo‘yicha tayanchlar kiradi. Hozirgi davrda gapirishni o‘rgatishda monologdan boshlash kerakmi, yoki dialogdanmi degan masala bahsga sabab bo‘lyapti. Ba‘zi metodistlar dialogdan boshlash kerak desa, ba‘zilar monologdan boshlash kerak deydi. Hozirgi paytda ikkala shaklni – dialog, monologni bir vaqtning o‘zida o‘rgatish maqsadga muvofiqdir, ma‘qulroqdir. O‘zbek maktablarining ingliz tili darsliklarida shunday yondoshilgan. Biz ham shunga qo‘shilamiz, lekin monolog bir oz ilgarilashi mumkin. Monolog va dialogga o‘rgatishda 2 xil mashq tiplari qo‘llaniladi.

1. Tayyorlov mashq tiplari;
2. Nutq mashq tiplari.

Birinchisiga: 1) til materiallarini o‘rgatish, 2) dialog birliklarini o‘rgatish, 3) luqmalarni o‘rgatish, 4) o‘rniga qo‘yish mashqlari, 5) dialoglarni yodlatish (qisqa bo‘lsa) kabi mashqlar. Ikkinchisiga esa: 1) mustaqil dialog tuzish, 2) voqealarga izoh berish; 3) o‘zi yoki do‘sti haqida dialog tuzdirish, 4) rasmga, diafilmga qarab dialog tuzish kabi mashqlarni qo‘llash mumkin. Dialogni o‘rgatishda vositalar, tayanchlar, nutq vaziyatlari keng qo‘llaniladi. Rasmlar, so‘zlar luqma birliklari vosita, tayanchlik o‘rnini bosishi mumkin. Ayniqsa darsda o‘qituvchining monologi, dialogi o‘quvchilar uchun ko‘rgazmadir, ular o‘qituvchini dialog, monologini ko‘rib, qanday dialog, monolog qilishni o‘z ko‘zlari bilan ko‘radilar, his qiladilar. Shu sababdan o‘qituvchi o‘zi ko‘proq asl monolog, dialogni ko‘rsatishi zarur. Umuman ingliz tilini o‘rgatishda nutq vaziyatlari muhim o‘rin tutadi.

Xulosa:

O‘quvchiga inglizcha gapirishni o‘rgatishda uni nutq vaziyatiga tushirish tezda dialog, monolog tuza olishga ta’sir qiladi. O‘quvchi dialog, monolog tuzayotganda o‘zi tabiiy nutq vaziyatida bo‘lishi mumkin. Masalan: Make up a monologue. What you are doing at the English lesson just now? Buni tabiiy nutq vaziyati deyiladi. Hamda o‘quvchilarni nutq vaziyatiga sun’iy tushirish mumkin, uni sun’iy nutq vaziyati deyiladi. Masalan: Imagine! You are going to the cinema. Make up a dialogue or monologue on the theme: “Going to the cinema”. O‘qituvchi monolog, dialogga tayanchlardan, nutq vaziyatlaridan foydalanib o‘rgatsa, dastur talablariga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.M. Kholdorova, N. Fayziyeva, F. Rikhsittilayeva. "USE OF HELPING TOOLS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE" Tashkent: TDPU named after Nizomi, 2005 O'. Hoshimov, I. Yaqubov. "ENGLISH TEACHING METHODOLOGY" (study guide) Tashkent: "Sharq" publishing house, 2003;[1]

2. Bekmuratova U. B. Abstract on "Using innovative technologies in teaching English". Tashkent - 2012 [2]
3. www.ziyonet.uz [3]
4. Bekmuratova U. B. Abstract on "The use of innovative technologies in teaching English." Tashkent - 2012[4]
5. Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in foreign language teaching and its effectiveness / M. R. Otaboeva. - Text: neposredstvennyy, электронный // Molodoy uchenyy. - 2017. - № 4.2 (138.2). - S. 36–37. - URL: <https://moluch.ru/archive/138/39058/> (contact information: 27.04.2020)[5]
6. “Progressivniye pedagogicheskiye tehnologii”, Toshkent, 1999, 3-bet.
7. V. G. Nilyuman “Английская синонимика”. Москва 1980.
8. I. V. Arnold “Стилистика современного английского языка”. Москва
9. Galperin I. R. “Stylistics” – Moscow 1977.
10. Jespersen O. “growth and structure of the English language” L – 1930.
11. Ilish V. A. “The structure of modern English” M. 1965.